

HOOFDSTUK 1

GALLIËRS

I

Veertien kilometer ten noorden van Rome, waar de Tiber door een kleine vlakte kronkelt, krijgt hij gezelschap van een zijriviertje, eigenlijk niet meer dan een beek, die de Allia heet. Tegenwoordig valt de plek moeilijk te ontdekken. Aan de overzijde van de Tiber dendert het vrachtverkeer over de A1 en haastten hogesnelheidstreinen zich noordwaarts richting Florence en Milaan. Het vraagt enige fantasie – en vermoedelijk oordopjes – om te zien wat het ooit was: een slagveld. Hier, in het jaar 387 v.Chr., op 18 juli – voor Romeinen lange tijd een ongeluksdag – maakte het voltallige leger van de Romeinse Republiek, zesenhalf- à negenduizend man sterk, zich op voor de strijd tegen een oprukkend leger Galliërs.

De Romeinen zullen er indrukwekkender hebben uitgezien. Hun soldaten waren in formatie en uitgerust met metalen helmen, harnassen, lange speren en grote ronde schilden. Ze maakten gebruik van tactieken die door de Grieken waren uitgevonden, waarbij de schilden en speren een geduchte barrière vormden. Vijanden die erdoorheen probeerden te breken, kregen de speren

van de Romeinen te verduren, eerst laag in het lichaam, in benen, maag en kruis, en daarna hoog, in nek en gezicht. Oorlogvoering was tweeënhalfduizend jaar geleden allesbehalve afstandelijk.

Hiermee vergeleken waren de Galliërs een ongedisciplineerde horde. De vrouwen en kinderen zullen niet op afstand zijn gehouden van de strijd, maar zoveel mogelijk hebben meegevochten. Het was geen rondzwerfende stam maar een krijgsbende, uit op problemen, roem en schatten. Net als andere rondtrekkende legers uit die tijd zullen hun krijgers hebben gestonken en met luizen besmet zijn geweest. Hoewel we over deze vroege periode weinig volstrekt zeker weten, kunnen we aardig wat gissingen doen. Sommigen zullen te voet zijn geweest, anderen te paard. Sommigen zullen tweemans strijdwegens hebben bereden waarmee ze in een oogwenk een belangrijk deel van het slagveld konden bereiken. Ze zullen bewapend zijn geweest met kleine rechthoekige schilden, zwaarden en speren, en fraai bewerkte helmen hebben gedragen. Ze zullen snorren en lang haar hebben gehad en torques om hun nek hebben gedragen. Maar wat zij niet droegen, zal meer in het oog hebben gesprongen. Sommigen zullen gekleed zijn geweest, maar anderen droegen waarschijnlijk alleen maar een riem of mantel. Latere bronnen bevestigen dat Galliërs soms naakt vochten, in de overtuiging dat ze zo afschrikwekkender op de vijand zouden overkomen.

Ten slotte zullen ze zelfverzekerd zijn geweest. Op dat moment overheersten de Keltisch sprekende Galliërs Europa. Om een idee te krijgen van de omvang van hun gebieden, hoeven we alleen maar te kijken naar de regio's die Galicia heten, wat *land van de Galliërs* betekent. In Noordwest-Spanje ligt een Galicia, net als in Oekraïne en Turkije. En dan is er uiteraard nog Wales, waarvan de Franse naam weer hetzelfde is: *Pays des Galles*. Tijdens de twee eeuwen voorafgaand aan de Slag aan de Allia hadden Gallische volkeren de Noord-Italiaanse Po-vallei van de Etrusken ingenomen. Omstreeks 391 v.Chr. was een van deze volkeren, de Senones geheten (die zich gevestigd hadden langs Italië's Adriatische

kust, in de nabijheid van de moderne badplaats Rimini, minder dan tweehonderd kilometer bij Rome vandaan), de Apennijnen overgestoken en had de Etruskische stad Clusium geplunderd. Vier jaar later waren ze terug. Rome was aan de beurt.

De Galliërs hadden veel van hun successen te danken aan twee vaardigheden waarin ze uitblonken. Ze waren de smeden van Europa en beroemd om hun ijzerwerk. Ze maakten prachtige ornamenten met complexe geometrische patronen waarin vaak dieren verwerkt waren. Ook stonden ze bekend om hun wielvoertuigen; de weinige Keltische woorden die het Latijn wisten binnen te dringen, waren begrippen voor dergelijke voertuigen, zoals handkarren en rijtuigen. Door strijdwapens en fraai vervaardigde wapens hadden de Kelten zich over Europa verbreid.

Wat het dagelijks leven van de Senones betreft, zijn we aangewezen op geschreven bronnen die dateren van enkele eeuwen na de Slag aan de Allia. Niettemin bevatten ze enkele intrigerende aanwijzingen. Latere Keltische volkeren hadden een veel minder door mannen gedomineerde samenleving dan de Romeinen. Vrouwelijke heersers waren vrij gangbaar en er waren zelfs vrouwelijke druiden. Verder hadden de Kelten het een en ander gemeen met hun verre bloedverwanten in India. Zij hadden een kastenstelsel dat, net als in het vroege hindoeïsme, afgesloten klassen omvatte van priesters, krijgers, handwerklieden en arme boeren. De Keltische druiden, die geen magiër-genezers maar priester-rechters waren, genoten dezelfde hoge status als de Indiase brahmanen. De Kelten geloofden ook in reïncarnatie. Zo veel vertelt Julius Caesar, die een kenner van de Kelten werd in de jaren dat hij ze onderwierp. Vroege Ierse legenden bevatten bovendien verhalen over vlinders en eendagsvliegen die als mens herboren worden.

Het valt te betwijfelen of ook maar iets hiervan indruk op de Romeinen zal hebben gemaakt. Opnieuw stamt onze kennis van hoe de Romeinen over de Galliërs dachten uit latere eeuwen, maar er is geen reden aan te nemen dat hun vooroordelen

in 387 v.Chr. nog niet bestonden. Latere Romeinen beschouwden de Kelten als eloquente sprekers, maar ook als primitievelingen, lamledige zuiplappen, met een gruwelijk gebrek aan zelfbeheersing, geobsedeerd door oorlog en belust op goud. Deze bijtende opvattingen bevatten wel een kern van waarheid. De Galliërs hielden van een slok en hun graven in Noord-Italië waren gevuld met verfijnde wijnschenkervaten. Ze hadden een voorliefde voor knokken en goud, en combineerden die twee als dat mogelijk was. Dat deden ze waarschijnlijk ook toen ze naar Rome oprukten. Slechts een paar maanden na de Slag aan de Allia verscheen een groep Galliërs in Sicilië, waar ze als huurlingen vochten voor Dionysius, de Griekse heerser van Syracuse, en het is zeer waarschijnlijk dat het om dezelfde oorlogsbende ging die de Romeinen op 18 juli aanviel. Rome, zo lijkt het, was niet de beoogde bestemming van de Galliërs, maar het bood wel de kans om een lange tocht te onderbreken voor wat winstgevend geweld.

Hoewel latere Romeinen zich boven de Galliërs verheven voelden, hadden ze meer met hen gemeen dan ze wisten. De oude Gallische en Latijnse talen waren zeer aan elkaar verwant, zodanig zelfs dat men aanneemt dat zij ongeveer zestig generaties eerder een gemeenschappelijke oorsprong hadden. Met andere woorden: slechts 1500 jaar voordat ze elkaar bij de Allia troffen waren de Kelten en Romeinen één enkel volk geweest.

Maar nu waren ze vreemdelingen en vijanden, verwickeld in een woeste strijd. Je zou verwachten dat de Romeinen het er goed zouden afbrengen. Hun leger was op zijn best op vlak en open terrein waar ze in formatie konden blijven, en de plek waar ze zich nu bevonden voldeed precies aan die eigenschappen. Hun tactische vermogen was veel geavanceerder dan dat van de Galliërs, die vertrouwden op de schok van een plotselinge aanval. Maar op die dag ging voor de Romeinen alles mis. Het uitgebreidste verslag danken we aan de Romeinse historicus Livius. Livius was geen afstandelijke verteller. Hij schreef zijn werk drieënhalve eeuw na de

slag, in de tijd dat Rome de gehele mediterrane wereld overheerste, maar hij was van oordeel dat tijdens de uitzonderlijke opkomst van de stad veel verloren was gegaan. Met nostalgie keek hij terug op een tijd waarin de Romeinen, zo meende hij, veel harder, eenvoudiger, soberder, moreler en onbaatzuchtiger waren. Hij probeerde zijn Romeinse tijdgenoten te inspireren met opwindende verhalen over de moed van hun voorvaders.

Uit de Slag aan de Allia viel helaas weinig inspiratie te putten. Livius maakte er het beste van, onder andere door een paar uitvluchten te bedenken. Hij schrijft dat de Romeinen aanzienlijk in de minderheid waren, hoewel het Romeinse leger, zoals we hebben gezien, verre van klein was. Hij zit dicht bij de waarheid met zijn opmerking dat de Romeinen geschokt waren door de vreemdheid van de Galliërs. Vermoedelijk hadden beide partijen elkaar nooit eerder op het slagveld ontmoet. De Romeinen zullen misschien geschrokken zijn van de snelheid en wendbaarheid waarmee de Galliërs met hun lange, vlijmscherpe zwaarden te paard of wagen op hen afstormden. En dan was er nog hun vele bloot. Het valt de Romeinen moeilijk aan te rekenen dat ze geïntimideerd waren door de aanblik van een horde reusachtige, besnorde en nagenoeg naakte krijgers die schreeuwden, gebaren maakten en met het vreemde geluid van hun krijgshoorns de lucht vulden.

Het is goed mogelijk dat hun strategisch vermogen de Romeinen in de steek liet. Het was onverstandig om bij een diepe rivier een slag te leveren. Livius schrijft dat hun bevelhebber bezorgd was dat zijn leger zou worden overvleugeld en daarom besloot zijn manschappen in tweeën op te delen en een reservemacht aan hun rechterzijde te positioneren, waar de grond iets hoger lag. De Gallische aanvoerder Brennus (wat waarschijnlijk niet zijn echte naam was, omdat het erg lijkt op het Gallische woord voor koning) stuurde zijn voltallige strijdmacht op de Romeinse reservetroepen af. De soldaten van het hoofdleger moesten toezien hoe hun kameraden werden geveeld. Zelf waren ze niet van plan,

zoals Livius vertelt, om te zien of ze het er beter van af zouden brengen:

Zodra de andere soldaten op het slagveld het geschreeuw hoorden [...] gingen ze voor hun onbekende vijand aan de haal, bijna voordat ze hem zagen, zonder een poging te doen om te vechten of zelfs de strijdkreet te beantwoorden, zonder een schrammetje op te lopen. Ze sneuvelden niet vechtend maar werden van achteren neergeslagen, toen ze elkaar bij de wedloop in het gedrang de weg versperden. Bij de oever van de Tiber, waar de hele linkervleugel na het neergooien van de wapens heen was gevlucht, werd een groot bloedbad aangericht. Velen die niet konden zwemmen of niet sterk waren zonken, zwaar door het gewicht van hun pantsers en andere delen van hun wapenrusting, naar de diepte.¹

Nog dezelfde dag bereikten de Galliërs Rome. De stad was aan hun genade overgeleverd. Het vormde de opmaat tot enkele van de beroemdste verhalen uit de oudheid, die in de loop der eeuwen steeds weer verteld zouden worden en het zelfbeeld van de Romeinen zouden bepalen – en het beeld dat anderen van de Romeinen hadden.

II

Deze verhalen, en de poging om vast te stellen wat er die zomer precies gebeurde, moeten nog even wachten. Laten we eerst bekijken hoe Rome eruitzag op het moment dat de Galliërs de stad bereikten. Voor hedendaagse ogen lijkt het niet op een stad die tot een wereldmacht zou uitgroeien. Omstreeks 390-380 v.Chr. was het een kleine stad met niet meer dan 25.000 inwoners, en mogelijk was dat aantal nog kleiner. Het was ook primitief. De Atheners hadden destijds al het Parthenon gebouwd, een groot

stenen bouwwerk met verbluffend verfijnde friezen. Rome was daarentegen, net als andere centraal gelegen Italiaanse steden, een stad van baksteen, hout en eenvoudige terracotta-beelden. Sommige delen waren zelfs heel primitief: archeologische opgravingen hebben uitgewezen dat in Rome slechts een eeuw voor de Slag aan de Allia talloze hutten in Afrikaanse stijl stonden, gemaakt van leem- en vlechtwerk en met rieten daken. Nabijgelegen steden hadden deze soort hutten nog omstreeks 387 v.Chr. en het is zeer waarschijnlijk dat het in Rome niet anders was. Het is in ieder geval zeker dat Rome er één had: op de Palatijn werd door priesters zorgvuldig een hut onderhouden, die bekendstond als 'De hut van Romulus'.

De allereerste Romeinen woonden in zulke hutten. De legende over Romulus en Remus, de prinsen die in herder-bandieten veranderden en door een wolvin gezoogd werden, mogen we terzijde schuiven. Verhalen over pasgeboren erfgenamen van op drift geraakte koninkrijken waren in de antieke wereld verre van ongebruikelijk, evenmin als stichtingsverhalen waarin woeste dieren voorkwamen. De latere bewering dat Rome op 21 april 753 v.Chr. werd gesticht, is ook niet juist. Het ontstaan van Rome vond eerder en veel geleidelijker plaats. Rond 1500 v.Chr. werd de plek al bewoond, waarschijnlijk door rondtrekkende herders die er jaarlijks enkele seizoenen verbleven. Rond 1000 v.Chr. hadden ze zich al meer gevestigd en begroeven ze hun doden in de moerasige vallei tussen de heuvels. Ze woonden in twee huttendorpjes op de Palatijn en de Esquilijn. De eerste Romeinen waren zeker geen idyllische herders, maar boeren, die gewassen verbouwden en varkens hielden.

Of ze het wisten of niet, ze hadden nauwelijk een betere plek kunnen uitkiezen. Hun dorpen keken uit op een van de belangrijkste handelsroutes in Italië, die naar de Tibervallei liep en waarlangs zout vanaf de kust naar volken in de heuvels werd vervoerd. Ze keken bovendien neer op een gebied waar de Tiber bevaarbaar was en waar ze, via het Tibereiland, vrij eenvoudig viel

over te steken. De hooggelegen grond waarop de dorpen gebouwd waren – die later bekend kwam te staan als de zeven heuvelen, al ging het in sommige gevallen meer om heuvelkammen – boden bescherming tegen plunderende vijanden. En vergeleken met de laaglanden was het minder gevoelig voor malaria. In 387 v.Chr. kwam de ziekte daar weliswaar niet voor, maar lang zou dat niet meer duren.

De verhalen over Romulus en Remus mogen dan mythen zijn, één detail bevat enige waarheid. Over Romulus, de eerste koning van Rome, wordt beweerd dat hij enkele jaren de macht deelde met Titus Tatius, de koning van de Sabijnen. Romulus en zijn Latijnen woonden op de Palatijn; Titus Tatius en zijn Sabijnen op de Esquilijn: twee volken, verschillend maar verbonden. Archeologische vondsten en vroege overleveringen ondersteunen het intrigerende idee dat Rome oorspronkelijk door twee afzonderlijke volken werd bewoond. Het huttendorp op de Palatijn werd bevolkt door Latijnen uit het gebied ten zuidoosten van Rome, in de buurt van de Albaanse Heuvels. Op de Esquilijn woonden de Sabijnen, afkomstig uit heuvels naar het noorden. Vanaf het vroegste begin was Rome met andere woorden een kosmopolitische plek die uit twee volken bestond.

Of eigenlijk uit drie. Het vroege Rome was een grensstad. Even voorbij de Tiber – op de Gianicolo, waar Romeinen tegenwoordig op warme zomeravonden een ijsje halen en van het uitzicht over de stad genieten – woonden de Etrusken. De Etrusken verschilden hemelsbreed van de Romeinen. Hun taal, waarover wij nog steeds weinig weten, was niet Indo-Europees. Het verschil tussen het Etruskisch en de taal die de Latijnen en Sabijnen spraken was daarmee even groot als dat tussen het Nederlands en het Chinees. Men vermoedt dat de Etrusken, net als de Basken, een zeer oud inheems Europees volk waren dat reeds lang voor de komst van de Indo-Europeanen Europa bewoonde. Hun invloed op het vroege Rome was groot. Koningen, adellijke families en talloze culturele tradities waren van hen afkomstig, waaronder de

roedenbundels (*fascēs*) die de macht van een staatsofficier symboliseerden, de paars omzoomde toga's voor hoge functionarissen, en gladiatorenspelen.

Alsof het bestaan nog niet ingewikkeld genoeg was, kwamen nog twee volken om de hoek kijken. Kort nadat de eerste dorpen op de Palatijn en de Esquilijn waren verrezen, verschenen aan de Italiaanse kust de Feniciërs (uit het hedendaagse Libanon) en het is nagenoeg zeker dat zij met de Romeinen handeldreven. Hierna kwamen de Grieken, die vanaf 800 v.Chr. steden in Zuid-Italië en op Sicilië hadden gesticht en over het gehele schiereiland hoogwaardige potten, kruiken en ander serviesgoed verkochten. Uit aardewerkvondsten blijkt dat aan de voet van de Palatijn al in de achtste eeuw v.Chr. een kleine Griekse kolonie heeft bestaan, toen de Romeinen nog in hutten woonden. Sommige van de eerste tempels in Rome waren aan Griekse goden gewijd.

Het waren vrijwel zeker de Grieken die de Romeinen op het idee brachten om de stap te zetten van het dorpsleven naar een bestaan in een stad. Dat vond niet geleidelijk plaats, maar lijkt het resultaat te zijn geweest van een reusachtige en weloverwogen inspanning. Halverwege de zevende eeuw v.Chr. werd de moerassige vallei tussen Romes eerste dorpen ontruimd, drooggelegd, met tonnen aarde overdekt en geëffend. Het Forum Romanum was geboren. Omstreeks de tijd van de Slag aan de Allia, ongeveer 250 jaar later, stonden veel van de eerste monumenten van de stad nog overeind (al waren sommige afgebrand en weer opgebouwd). Hiertoe behoorden de Senaat, een zaal waar Romes aristocratische parlement bijeenkwam, de Tempel van Vesta (de godin van de haard en het gezin, wier maagdelijke staf verantwoordelijk was voor toezicht op een eeuwig brandend vuur om Rome te beschermen) en een gebouwencomplex dat vermoedelijk een koninklijk paleis is geweest.

Dat stelsel had ten tijde van de Slag aan de Allia echter geen koninklijke bewoner. Rome was toen al meer dan een eeuw een

republiek. Het feit dat ze zich van koninklijke onderwerping hadden bevrijd was voor de oude Romeinen een bron van trots, vergelijkbaar met die van de moderne Amerikanen. Livius, die in zijn grote historische werk over deze periode schreef aan het begin van de jaren 20 v.Chr., toen de Romeinen weer afgleden naar autocratisch gezag (deze keer onder keizers), deed zijn uiterste best om het moment te prijzen waarop de koningen van de stad eruit werden gegooid. Hij zette Tarquinius, de laatste koning van Rome, neer als een soort Macbeth – dapper maar moordzuchtig en met een boosaardige en kuipende koningin. Nadat de zoon van Tarquinius de echtgenote van een edelman had verkracht, voerde Brutus, een neef van Tarquinius, in 509 v.Chr. een opstand van woedende Romeinen aan. In een wanhopige poging om de macht te herwinnen, spande Tarquinius samen met een vijand van Rome, de Etruskische krijgsheer Lars Porsena. Tarquinius nam het op tegen zijn eigen volk en leed een welverdiende nederlaag.

De waarheid, voor zover ze gereconstrueerd kan worden, lijkt prozaïscher te zijn. De koningen van Rome werden er waarschijnlijk niet uitgegooid door een soort Amerikaans volkspatriottisme maar door de rijken van de stad, mogelijk met dezelfde Lars Porsena als bondgenoot. In Italiaanse en Griekse stadstaten waren aristocratische machtsovernames aan het einde van de zesde eeuw v.Chr. niet ongevoel. De gelederen van hun zware infanterielegers werden gevuld door de rijken, omdat alleen zij zich de benodigde uitrusting konden veroorloven. In de wetenschap dat ze de macht achter de staat waren, lieten de aristocraten hun politieke spierballen rollen.

Maar vermoedelijk was dat niet de enige reden voor de val van Romes koningen. Een tweede reden was in 387 v.Chr. vanaf elk punt in Rome te zien. Hij stond op het Capitool en bepaalde de horizon van de stad, zoals het Parthenon die van Athene. De tempel voor Romes belangrijkste god, Jupiter Optimus Maximus, was niet opgetrokken uit steen maar uit hout en baksteen.

Vergeleken met Griekse tempels uit die tijd – waaraan het algemene ontwerp was ontleend – was het onbehouwen, al werd dat gecompenseerd door de omvang. Na voltooiing was het een van de grootste tempels, zo niet de grootste van het centrale Middellandse Zeegebied. Hij werd gebouwd door koning Tarquinius, en volgens Livius vonden de Romeinen het bijzonder vervelend dat ze aan de bouw moesten meewerken. Het lijdt geen twijfel dat ze ook wrok koesterden over het feit dat ze ervoor betaalden. Livius vertelt dat de tempel bijna voltooid was op het moment dat Tarquinius in 509 v.Chr. werd afgezet. Hij zou niet de laatste heerser zijn die het slachtoffer werd van zijn extravagante architecturale ambities.

Tarquinius zal de tempel hebben gebouwd om zichzelf en de stad prestige te verlenen, maar net als andere tempels in Rome diende hij ook een praktisch doel: hij was bedoeld om de Romeinen inzicht in de toekomst te geven en ze voor onaangename verrassingen te behoeden. Net als andere vroege samenlevingen geloofden de Romeinen niet in een paradijs. Hun religie was sterk op het hier en nu betrokken. Ze hoopten dat hun goden informatie zouden geven waarmee ze de juiste beslissingen konden nemen, niet alleen in hun persoonlijk leven, maar ook wat betreft politieke aangelegenheden, landbouw en militaire veldtochten. De Romeinse priesters zochten naar tekenen van de goden, die aangetroffen konden worden door de lucht te observeren en vast te stellen in welke richting de vogels vlogen, of door dieren te offeren op de tempelaltaars en vervolgens nauwkeurig hun ingewanden te bestuderen.

Net als bij andere oude religies werden de Romeinse geloofsovertuigingen gekleurd door angst. De Romeinen waren voortdurend bedacht op slechte voortekenen, die in alles aangetroffen konden worden, van de geboorte van een misvormd lam tot een vos die door de stad zwierf. De rituelen om de goden mild te stemmen en dreigend gevaar af te weren, waren complex; als er ook maar iets misging moest het ritueel volledig worden overge-